

9. Кутлахмедов Ю.А., Матвеева И.В., Зайтов В.Р. Моделирование радиозокологических процессов методом камерных моделей на примере села в Волынской области. Вісник Національного авіаційного університету. – 2005. – № 3. – С. 173–176.

10. Кутлахмедов Ю.А., Матвеева И.В., Исаенко В.Н. Особенности радиозокологических процессов в селе Тернопольской области, оцененных по методу камерных моделей. Вісник Національного авіаційного університету. – 2006. – № 2. – С. 126–128.

11. Кутлахмедов Ю.А., Корогодін В.И., Родина В.В., Матвеева И.В., Петрусенко В.П., Саливон А.Г., Леншина А.Н. Теория и модели радиоемкости в современной радиозокологии. В сб. материалов Международной конференции «Радиозокология: итоги, современное состояние и перспективы», Москва 2008 Г.с.177-193.

12. Гродзинський Д.М., Кутлахмедов Ю.О., Михеев О.М., Родина В.В. Методи управління радіоемністю екосистем / Під редакцією акад. Д.М. Гродзинського. – Київ: Фітосоціонер, 2006. – 172с.

УДК 332.7; 330.131.5

Погурельський С. П., Мартин А. Г. (Україна, Київ)

ФОРМУВАННЯ ОПТИМАЛЬНИХ СПІВВІДНОШЕНЬ ЗЕМЕЛЬНИХ УГІДЬ ЯК ОСНОВА СТАЛОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Земельний фонд переважної частини території України зазнає надмірного антропогенного впливу, який виражається в перевищенні допустимих показників його сільськогосподарської освоєності та незбалансованості структури земельних угідь. Стан земельних ресурсів близький до критичного. Серед земель найбільшу територію займають землі сільськогосподарського призначення (71 відсоток), 78 відсотків з яких є ріллею. Порушення екологічно-допустимих співвідношень площ ріллі, природних кормових і лісових угідь негативно відбилися на стійкості агроландшафтів. На всій території поширені процеси деградації земель, серед яких найбільш масштабними є ерозія (близько 57,5 відсотка території), забруднення (близько 20 відсотків території), підтоплення (близько 12 відсотків території).

Законом України «Про Основні засади (Стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» визначено стратегічні цілі управління природокористуванням та охорони навколишнього природного середовища, серед яких одним з основних є припинення втрат ландшафтного різноманіття та забезпечення екологічно збалансованого природокористування.

Оптимізація землекористування територіальних утворень в цій ситуації може бути виконана з пріоритетним урахуванням екологічних чинників. При екологічній оптимізації, на базі критеріїв деградованості слід в обов'язковому порядку передбачити вилучення з інтенсивного використання землі, які за своїми модальними властивостями не можуть забезпечувати стійкість агроекосистем.

Раціональне природокористування починається з організації території – створення оптимізованого агроландшафту з екологічно та економічно обґрунтованим і доцільним співвідношенням сільськогосподарських угідь, лісових насаджень, земель захисного та природоохоронного призначення.

Проблему оптимізації використання земель слід розглядати під кутом зору ієрархічної взаємопідпорядкованості територіальних утворень, для яких встановлюються показники оптимальних співвідношень угідь. Зрозуміло, що єдине таке співвідношення, стандартне для всіх без виключення територій, особливо беручи до уваги величезне розмаїття природних умов України, позбавлено фізичного змісту. Тому визначення згаданих показників повинно здійснюватися диференційовано по відповідних таксонах поділу території України з послідовним переходом від вищих одиниць до підпорядкованих, з урахуванням положень статті 179 Земельного кодексу України, де йдеться про природно-сільськогосподарське районування, що, зокрема, визначене як територіальна основа для вирішення питань використання та охорони земель.

За роки незалежності в Україні сформована досить розгалужена нормативно-правова база щодо використання та охорони природних ресурсів і, в тому числі, земель. Водночас залишається відкритим питання розробки нормативів оптимального співвідношення земельних угідь, які відповідно до статті 30 Закону України «Про охорону земель» встановлюються для запобігання надмірному антропогенному впливу на них, у тому числі надмірній розораності сільськогосподарських угідь.

Метою досліджень є обґрунтування і визначення показників оптимізації землекористування на вищих таксономічних рівнях районування (природно-сільськогосподарських зон і провінцій). При цьому згадані показники матимуть медіанне значення, оскільки в межах висвітлюваних таксонів, безумовно, зустрічатимуться більш дрібні у таксономічному відношенні території, що характеризуються суттєвими відхиленнями від середніх екологічно впливових параметрів.

Екологічну складову оптимізації землекористування можна визначити як усвідомлену необхідність збереження і розумного використання землі як основного природного ресурсу та базисного компоненту довкілля. Головними шляхами досягнення її цілей є мінімізація (у т.ч. через нормування) антропогенного навантаження на землі, а також збереження, відновлення та розширення територій із природними біоценотичними комплексами.

Визначаючи економічну оптимальність землекористування, слід виходити з постулату: економічна доцільність зумовлюється екологічною допустимістю. Нехтування цим правилом призведе до економічних

втрат, оскільки можливий короткочасний економічний ефект, що буде отриманий без урахування екологічних вимог, супроводжуватиметься деградаційними явищами, які віді́ються на продуктивності земель. З урахуванням цього економічна оптимальність землекористування може бути охарактеризована, перш за все, через систему корпоративних інтересів сільськогосподарських товаровиробників, що експлуатують земельні ресурси як засіб виробництва, а також виходячи з потреб у земельних ресурсах інших категорій земель за цільовим призначенням.

Таблиця 1 – Нормативи оптимального співвідношення ріллі, багаторічних насаджень, сіножатей, пасовищ, земель під полезахисними лісосмугами в агроландшафтах

Назва природно-сільськогосподарської провінції	Питома вага земель в межах агроландшафтів, відсотків: в тому числі:											
	рілля		багаторічні насадження		сіножати		пасовища		землі тимчасової консервації		полезахисні лісові смуги	
	мін.	макс.	мін.	макс.	мін.	макс.	мін.	макс.	мін.	макс.	мін.	макс.
Поліська зона												
Західна	50,34	55,63	1,12	1,24	21,68	23,96	19,30	21,34	2,54	2,80	0,02	0,02
Правобережна	60,51	66,88	1,91	2,11	15,55	17,18	14,95	16,53	1,82	2,01	0,27	0,30
Лівобережна	60,75	67,15	1,27	1,40	17,31	19,14	14,23	15,73	1,02	1,13	0,42	0,46
Лісостепова зона												
Західна	63,16	69,81	2,18	2,41	6,62	7,32	13,66	15,10	9,35	10,33	0,03	0,04
Правобережна	71,05	78,53	2,26	2,49	4,71	5,21	9,29	10,26	6,86	7,59	0,82	0,91
Лівобережна	73,23	80,94	1,73	1,91	8,71	9,62	8,38	9,27	2,13	2,35	0,82	0,90
Степова зона												
Придніпунська	65,28	72,15	6,73	7,44	2,39	2,64	12,66	13,99	6,29	6,96	1,64	1,82
Правобережна	68,33	75,52	1,85	2,05	1,56	1,72	13,93	15,40	7,79	8,61	1,54	1,70
Лівобережна	63,30	69,97	1,97	2,18	3,84	4,25	15,81	17,47	8,54	9,44	1,53	1,69
Степова Посушлива зона												
Придніпунська	72,31	79,92	6,11	6,75	4,37	4,83	6,32	6,99	4,29	4,74	1,60	1,77
Правобережна	71,11	78,60	2,77	3,06	2,74	3,03	11,77	13,01	5,01	5,53	1,60	1,77
Лівобережна	76,39	84,43	1,71	1,89	1,61	1,78	6,78	7,50	6,50	7,18	2,00	2,21
Північнокримська	54,40	60,13	4,62	5,11	3,74	4,13	23,20	25,64	7,62	8,42	1,42	1,57
Сухопотова зона												
Присіваська	61,54	68,02	2,91	3,22	11,97	13,22	8,61	9,52	8,24	9,11	1,73	1,91
Крпаська Гірська область												
Передкарпаття	56,77	62,75	3,28	3,63	11,94	13,19	16,61	18,36	6,38	7,05	0,02	0,02
Карпати	24,34	26,90	2,86	3,16	26,36	29,13	36,90	40,78	4,51	4,98	0,04	0,04
Закарпаття	52,70	58,25	8,82	9,75	10,06	11,12	22,38	24,74	1,03	1,14	-	-
Кримська Гірська область												
Кримські Гори і Передгір'я	39,48	43,64	16,37	18,10	0,84	0,93	28,43	31,42	8,60	9,50	1,28	1,41
Південний берег Криму	20,46	22,61	21,10	23,32	1,64	1,82	47,68	52,09	4,12	4,56	-	-

До загальних принципів оптимізації використання земель слід, безумовно, віднести, по-перше, географічну детермінованість, що реалізується у максимальному врахуванні регіональних природних, господарських, соціальних та інших умов, по-друге, ієрархічність, що передбачає послідовний перехід від загальнодержавного до регіонального і локального рівня.

Провідним з базових завдань при розробленні системи заходів з оптимізації землекористування стає детальний аналіз існуючого використання земель. Важливо виокремити найбільш нагальні екологічні проблеми та визначити склад та зміст заходів щодо їх уникнення.

– Сучасна структура земельного фонду України фактично була сформована в радянський період під впливом політики екстенсивного розвитку сільського господарства. Порушення екологічно-допустимих

співвідношень площ ріллі, природних кормових і лісових угідь негативно відбилося на стійкості і стані агроландшафтів. В таких умовах, оптимізація землекористування може бути виконана в дві стадії – екологічну та економічну. При екологічній оптимізації, на базі критеріїв деградованості в обов'язковому порядку слід передбачити вилучення з інтенсивного використання земель, які за своїми модальними властивостями не можуть забезпечувати стійкість агроecosystem.

Економічна оптимізація, що базується на урахуванні вимог екологічної і є наступним етапом, визначить на основі показників продуктивності земель таку структуру угідь, де гармонізовано будуть досягатися висока продуктивність, дохідність та рентабельність господарювання.

Під екологічною оптимізацією структури земельних угідь слід розуміти комплекс заходів щодо знаходження оптимального варіанту землекористування на рівні ландшафту з метою використання земель в еколого-безпечному режимі. Таким чином, визначальною складовою екологічної оптимізації структури земельних угідь є консервація деградованих і малородючих ґрунтів орних земель та трансформація деградованих лукопасовищних угідь на засадах екологічно-доцільного використання. Важливим є те, що якісне покращання показників структури сільськогосподарських угідь при оптимізації відбувається в межах екологічної доцільності, призводить до збільшення стійкості агроecosystem і сприяє формуванню стабільних та збалансованих агроландшафтів території.

На основі експериментального визначення оптимального співвідношення сільськогосподарських угідь у розрізі природно-сільськогосподарських провінцій нами розроблено нормативи оптимального співвідношення ріллі та багаторічних насаджень, сіножатей, пасовищ, а також земель під полезахисними лісосмугами в агроландшафтах (таблиця). Розрахунки базуються на даних останнього туру ґрунтових обстежень, обліку кількості та якості земель у складі державного земельного кадастру, із урахуванням сучасних наукових підходів до встановлення оптимального співвідношення земельних угідь.

Оптимальні співвідношення земельних угідь доцільно враховувати при:

- розробленні загальнодержавної та регіональних програм використання та охорони земель, що визначають склад та обсяги першочергових і перспективних заходів з охорони земель, а також обсяги і джерела ресурсного забезпечення виконання робіт з їх реалізації;

- розробленні документації із землеустрою в галузі охорони земель – схем землеустрою і техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель адміністративно-територіальних утворень, землеволодінь і землекористувань, що включають заходи еколого-економічної оптимізації використання та охорони земель, удосконалення співвідношення і розміщення земель та сільськогосподарських угідь, систем сівозміни, сінокосо- і пасовищезміни;

- проведенні природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель, які включають: поділ земель за цільовим призначенням з урахуванням природних умов, агробіологічних вимог сільськогосподарських культур, розвитку господарської діяльності та пріоритету вимог екологічної безпеки; установлення вимог щодо раціонального використання земель відповідно до району (зони); визначення територій, що потребують особливого захисту від антропогенного впливу; установлення в межах окремих зон необхідних видів екологічних обмежень у використанні земель або ґрунтів з урахуванням їх кліматичних, геоморфологічних, ґрунтових, протиерозійних та інших особливостей відповідно до екологічного району (зони);

- економічному стимулюванні впровадження заходів щодо використання та охорони земель.

Висновок

Стандартизація і нормування є важливою складовою системи заходів у галузі охорони земель. Вони полягають у забезпеченні екологічної та санітарно-гігієнічної безпеки громадян шляхом визначення вимог щодо якості земель, родючості ґрунтів і допустимого антропогенного навантаження та господарського освоєння земель. Дотримання нормативів оптимального співвідношення земельних угідь, що запропоновані авторами у першому наближенні, слід розглядати як важливий захід у запобіганні надмірному антропогенному впливу на земельні ресурси, у тому числі надмірній розораності сільськогосподарських угідь.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Земельний кодекс України // Відомості Верховної Ради України.–2002.– № 3–4.– Ст.27.
2. Закон України «Про охорону земель» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 349.
3. Закон України «Про Основні засади (Стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» // Офіційний вісник України від 24.01.2011. – № 3. – Ст. 158.
4. Новаковський Л.Я., Канааш О.П., Леоніць В.О. Консервація деградованих і малопродуктивних орних земель України // Вісник аграрної науки. – 2000. – № 11. – С. 54-59.
5. Мартин А.Г. Оптиміальність землекористування: сучасне розуміння та шляхи досягнення // Землевпорядна освіта, наука та виробництво: сьогодення та перспективи очима молодих вчених: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 лютого 2003 р.) – К.: ТОВ "ЦЗРУ", 2003. – С. 85-92.
6. Мартин А.Г., Євсюков Т.О. Сучасний стан та пропозиції щодо нормування у галузі охорони земель в Україні // Землеустрій і кадастр. – № 1. – 2008. – С. 21-27.